

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМОБОРОНИ: ФАКТОРИ ОКУПАЦІЙНОЇ ДІЙСНОСТІ

Необхідність створення власних збройних сил чітко окреслювалася представниками Організації українських націоналістів (бандерівців) (далі – ОУН (б)) напередодні Другої світової війни. Розуміння потреби формування національного війська було притаманне також тодішнім провідним громадським діячам, політикам, ієрархам.

У першому пункті “Акту відновлення Української Державності” (30 червня 1941 р.) містився заклик “не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада” – один із основних елементів державного організму, а у прикінцевій частині документа констатовалося, що за “Суверенну Соборну Державу” боротиметься “Українська Національна Революційна Армія” (далі – УНРА)¹. Проте після придушення нацистами державотворчих спрямувань українських націоналістів у період літа-осені 1941 р. процес повноцінного формування регулярних національних збройних сил було призупинено.

Відзначимо, що з червня 1941 р. значна частина території сучасної Івано-Франківщини знаходилася під контролем угорської військової адміністрації. В. Яшан стверджує, що “... під малярську військову владу підпала територія майже цілої колишньої станіславівської області, починаючи городенським повітом на сході, а кінчаючи долинським на заході – за винятком тих земель, що були на північ від Дністра, отже рогатинського повіту”².

Упродовж 1941 – 1942 рр. військова присутність угорців у регіоні залишалася значною, а з 1943 р. – посилилася у зв’язку з подіями на радянсько-фашистському фронті. В. Яшан зазначає, що “на початку жовтня 1943 р. прийшло багато малярського війська до Станіславова, а багато мало свої квартири по різних місцевостях округи”³. Водночас він констатує зміну ставлення до українського населення – “мадяри тепер поводитися більш коректно, а навіть трохи культурно ... Але на загал мадяри були негативно наставлені до українців тому, що пам’ятали події Карпатської України; а знову поляки ... старалися ворожо наставити малярів до нас. Певна зміна в поглядах малярів сталася ... коли вже фронт був кількадесят кілометрів від їх батьківщини. В українських партизанах вони добачували посередньо й оборонців своєї країни, тому змінили своє відношення до українців і до українського підпілля”⁴.

На початку серпня 1941 р., у процесі постанови дистрикту Галичина, цивільна влада в регіоні перейшла до рук представників нацистської окупаційної влади⁵. Сучасники констатували, що “німці, зайняті в адміністрації, якби навмисне поводитися так, щоб утратити всі симпатії з перших днів приходу. Населення почало ставитися до німців неприхильно. Серед членів організації українських націоналістів обидвох груп і серед активніших громадян почала дозрівати думка про потребу не тільки пропагандивного, але й фізичного спротиву німцям”⁶.

До чинників зростання усвідомлення необхідності збройної боротьби слід віднести антиукраїнські дії військових структур польського націоналістичного підпілля, які стали причиною того, що "... на терені Станиславівщини також почалися акти відплати, спочатку нечисленні, але з часом вони прибирали на сили"⁷.

У Станиславові, як свідчать сучасники, значна частина працівників кримінальної поліції були поляками, "які дошкулювали українцям, як тільки могли і робили прикrostі. Часто вони свідомо спрямовували слідство на фальшиві тори, щоб кинути підозріння на українців"⁸.

Однією з причин формування збройних сил під егідою ОУН (б) стала організація гітлерівською окупаційною владою у співпраці з окремими українськими структурами, які функціонували в межах генерал-губернаторства (Військова Управа Українського Центрального Комітету), дивізії "Галичина" (квітень–липень 1943 р.).

Ця подія знайшла неоднозначні відгуки в середовищі тодішнього українського політикуму Галичини. Значна частина представників здебільшого старшої генерації схилилася до думки, що "... тільки в регулярній військовій формації ... військовий вишкіл молоді був запевнений"⁹. Ф. Кордуба, даючи характеристику одному з тодішніх ініціаторів створення дивізії "Галичина" Дмитрові Палієву, зазначив, що останній, незважаючи на виконання у свій час певних обов'язків у складі головної команди Української Військової Організації, "... був проти того, щоб українська молодь йшла в підпілля, бо передбачав жакливі наслідки таких потягань. Він був свідомий того, що вимагає партизанська боротьба з двома окупантами! Самого патріотизму в такій боротьбі замало: конечно були потрібні також інші засоби боротьби, знання керувати й здійснювати таку боротьбу, не наражаючись на непотрібні жертви... Тому й він уважав, що дивізія "Галичина" буде тією можливістю, щоб рятувати молодь від "лісу" і примусової висилки на роботи до Німеччини"¹⁰.

ЦП ОУН (б) виступив із критикою такої ініціативи. Виходячи з усвідомлення справжніх причин створення дивізії у своїх відозвах до населення, ОУН (б) наголошувала, що "український народ ... не буде своєю кров'ю рятувати Німеччину", підкреслюючи, що "ми стаємо в одну лаву до боротьби з московським наїзником тільки з такими народами, які визнають наше право на самостійне життя"¹¹. Окремі з сучасників у зв'язку з цим констатували, що, зокрема, на Станиславівщині "... скріпилася діяльність організації, яка вела пропаганду проти вступу наших молодих людей до дивізії"¹².

Проте число добровольців, які зголосилися до дивізії, перевищило декілька десятків тисяч. У звітній документації керівників нацистської адміністрації від травня 1943 р. зазначалося, що "до 21. 06. 1943 ... було: прийнято інстанціями СС – 3281 особу, визнано придатними для війська – 10281 особу"¹³. Варто зазначити, що створення дивізії використовувалося нацистами як фактор унеможливлення відтоку молоді до збройних формувань під опікою ОУН (б)¹⁴.

Таким чином загроза "зайняття карпатського терену червоними партизанами" при одночасному відпливі "сільського бойового елемента до СС-дивізії "Галичина" спонукала ЦП до створення загонів УНС¹⁵.

Реалії окупаційного режиму зокрема та перебіг радянсько-гітлерівської війни загальному змусили керівництво ОУН (б) визнати необхідність створення військових сил партизанського характеру. У рішеннях ІІІ конференції ОУН (б) (17 – 23 лютого 1943 р.) із цього приводу вказувалося, що "... здійснення ... цілей нашої боротьби за УССД, небезпека ... зовнішнього імперіалізму, вимога збереження українських на-

родніх мас ... ставили і ставлять перед нами завдання поширювати, скріплювати та творити нові окремі осередки організованої сили народу”¹⁶.

У межах Східної Галичини постанови національних військових формувань під егідою ОУН (б) ознаменувалося утворенням “Української народної самооборони” (далі – УНС)¹⁷. В. Мороз зазначає, що паралельне використання двох абrevіатур (УПА і УНС) для означення діючих збройних сил у період літа – осені 1943 р. обумовлювалося необхідністю не допустити ескалації протистояння із окупаційними військами у межах генерал-губернаторства¹⁸. Небажання національного підпілля відразу вступати у гостру фазу протистояння з окупаційною владою засвідчували сучасники. Так, В. Яшан восени 1943 р. констатував, що “групи місцевих партизанів ... твердять, що мають на меті лише самооборону, а не думають чіпати влади і її органів”¹⁹.

До справи формування перших загонів УНС був уповноважений О. Луцький із “максимальним використанням для цього людських резервів Станіславського, Тернопільського, Стрийського і Дрогобицького обласних “Проводів” ОУН”²⁰. Цей процес відображається і у спогадах. Так, В. Яшан згадує, що “між тим по лісах вишколювалися невеличкі кадри Української Народної Самооборони, що стала зав’язком Української Повстанської Армії ... підпілля поволі приходило до себе. Воно підготувало і почало проводити вишкіл із метою створити збройне поготівля. Вербували юнаків, збирали припаси харчів і зброї. Ті рухи були помітні на низах, але особливо міцні були в горах”²¹.

Варто підкреслити, що навіть при оперті на розгалужену сітку підпільних структур процес постанови УНС не був легким. Думки про те, що “у Галичині ... ситуація була спокійнішою і для ОУН – більш підконтрольною”²² контрастують із твердженнями сучасників. В. Яшан, наприклад, відзначав, що боротьба з частинами Сумського партизанського з’єднання, приплив біженців зі сходу, організація наборів для примусових робіт у Німеччині, рекрутування добровольців до дивізії СС “Галичина” обтяжували “діяльність німецької адміністрації, яка при усій своїй працьовитості не могла всього і всюди доглянути. З такого замішання користали члени організації та підпільних з’єднань і свобідно вели свою роботу”²³.

Слід визнати, що у процесі розгортання збройного опору траплялися трагедії. Один із сучасників відзначає, що “з кінцем червня 1943 р. в лісах біля Білих Ослав [авт. – тепер село Надвірнянського району Івано-Франківської області] загинув гайовий Гнатюк. ... Він був дуже енергійний і хотів знати, що діється в його районі в лісах. Мабуть з тієї причини попав у конфлікт із підпільниками і загинув”²⁴.

Визнаючи, що “... німці, зайняті поборюванням загону Ковпака, не мали часу і змоги починати боротьбу з українськими місцевими партизанами”, сучасники відзначали, що “про існування нашої партизанки (авт. – представники окупаційної адміністрації) були проінформовані добре. Часом приходилося дивуватися, як німці добре орієнтуються, і наприклад, про Посіч (авт. – тепер село Тисменицького району Івано-Франківської області) відразу твердили, що там діє українська боївка, чи, як вони казали, банда”²⁵.

Часом появи перших підрозділів УНС у документах ОУН (б) вважається початок липня 1943 р.²⁶ У документах НКВС, сформованих на основі свідчень О. Луцького, вказується, що “... до середини серпня 1943 р. ним (авт. – О. Луцьким) була створена УНС кількістю до 2000 людей, зведених у 5 куренів (полків)”²⁷. Восени 1943 р. сучасники констатували, що “появилися навіть такі юнаки, що побували в партизанці й повернулися додів – здезертирували, виправдовуючись, що тяжко там витримувати”²⁸.

Перша сутичка між “малим відділом української самооборони” та військовими частинами, підпорядкованими окупаційній владі відбулася “14 серпня 1943 р. в селі Межигірцях деліївської волости, галицького повіту. Відділ у числі біля 30 осіб напевно не мав наміру встрявати в якісь бій і не шукав собі сутички. Але сталось інакше. Тоді ще вештались рештки червоних ковпаківців, і органи безпеки були дуже чуйні. Наш відділ прийшов уночі в село і тут примістився в stodолі одного господаря. Чи їх хтось побачив, як входили в село, чи хто з них необережно вийшов удень, невідомо. Але владу безпеки хтось залярмував, і з’явилися німецька жандармерія, шцуполіція і навіть українська поліція. Stodолу окружили, обстріляли і кинули ручні гранати. Stodола почала горіти. Повстанці відстрілювалися, але сутичка захопила їх неприготованих і в дуже не вигідному положенні, бо замкнених у stodолі. Вони вправді перебили через німецьку заставу, але мали великі жертви. Вісьмох було вбито, а деякі з них ще й погоріли, а двох дісталось в полон. Їх очевидно по переслуханні Гестапо розстріляло. Приблизно 20 юнаків урятувалось з оточення, але в stodолі мусіли залишити два скоростріли. До того потерпіло ще й село. Від горючої stodоли зайнялися інші сусідні господарства і вигоріли разом із завезеним з поля збіжжям. Видно було, що то початки війська, вояки слабо вишколені й без бойової заправки, а ще важливіше – без розважного проводу. Залишатись вдень у селі, та ще в таких обставинах було небезпечно і проти всяких правил військової обережності”²⁹.

Цей епізод спровокував нові репресії окупантів. Зокрема, їм до рук потрапив зв’язківець, який під тиском виказав, що забов’язаний передати вказівки для агронома деліївської області. Останньому вдалося втекти, тож постраждала його дружина, а також вийт с. Бабин Калуського повіту, у населеному пункті якого здійснювався пошук втікача³⁰.

На період осені 1943 р. припадають випадки й більш масштабного протистояння УНС із силами вермахту в межах Галичини (26 – 29 вересня (курінь УНС “Тайдамаки”), 27 вересня (курінь УНС “Чорні чорти”), 30 листопада (“курінь ім. Кривоноса”) 1943 р.)³¹.

Підсумовуючи викладений матеріал, відзначимо, що напередодні та упродовж Другої світової війни відбувався процес поступового організаційного оформлення збройних сил націоналістичного спрямування. Несприйняття гітлерівцями ідеї відродження української держави та подальші репресії проти активу радикального крила націоналістів обумовили перехід останніх до збройної антифашистської боротьби.

На жаль, у середовищі українців Галичини не було єдиної політичної лінії стосовно відношення до окупаційної влади. Свідченням цьому стало число охочих вступити до лав дивізії “Галичина”. Проте невпинне наростання суперечностей між нацистською окупаційною владою та українським населенням Галичини, роль захисника інтересів якого взяла на себе ОУН (б), вилилося у відкрите збройне протистояння. Період літа 1943 р. став часом формування УНС, на базі якої згодом постає розгалужена структура УПА-“Захід”.

Варто наголосити на тому, що утворення національних збройних сил ілюструє еволюцію розуміння сутності військових формувань під впливом об’єктивних обставин військового часу.

Водночас у цьому процесі простежується і трагізм українських державотворчих зусиль, обумовлений намаганням тодішніх тоталітарних режимів використати український чинник як засіб задоволення власних політичних інтересів на тлі відсутності єдиного бачення українською політичною елітою шляхів реалізації національних інтересів.

¹ “Акт відновлення Української Державності”, ухвалений Установчими зборами західних українських земель у Львові // Самостійна Україна. – Львів. – 1941. – 10 липня. В кн.: Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали. В 2 т. – Івано-Франківськ: КПФ “ЛІК”, 2009. – Т. 2. – Кн. 1 (1939 – 1945). – С. 159.

² Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини в Другій світовій війні, 1941 – 1944. – Торонто: New Pathway Publishers Limited, 1989. – С. 22.

³ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини ... – С. 28.

⁴ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини ... – С. 28–29, 34–35.

⁵ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини ... – С. 26.

⁶ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини ... – С. 88.

⁷ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини ... – С. 89.

⁸ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини ... – С. 92.

⁹ Кордуба Ф. Дмитро Паліїв (1896 – 1944) / Фелікс Кордуба // Дмитро Паліїв. Життя і діяльність, 1896 – 1944. Збірник праць і матеріалів. – Львів: НТШ ім. Т. Шевченка, “Простір-М”, 2007. – С. 577.

¹⁰ Кордуба Ф. Дмитро Паліїв (1896 – 1944)... – С. 580.

¹¹ Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2012. – Ч. І: Німецька окупація України. – С. 61–62.

¹² Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини... – С. 88.

¹³ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939 – 1945) / ЛНУ ім. І. Франка, Канадський ін-т українських студій Альбертського університету. – Львів: Місіонер, 2003. – С. 353.

¹⁴ Боляновський А. Українські військові формування ... – С. 351–352.

¹⁵ Содоль П. Карпатська група УПА “Говерля” / П. Содоль // Літопис Української Повстанської Армії. В 24 тт. – Торонто: Видавництво Літопис УПА, 1990. – Т. 18: Група УПА “Говерля”. В 2 кн. – Кн. І: Звіти та офіційні публікації / Під ред. П. Содоля. – С. 7–8.

¹⁶ Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія... – С. 33–34.

¹⁷ Звернення Української народної самооборони на західних українських землях до місцевого населення із закликом створювати збройні загони для боротьби з радянськими партизанами на теренах Карпат // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали... В 2 т. – Т. 2. – Кн. 1. – С. 258.

¹⁸ Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на території Дрогобицької області (1943 рік) / Володимир Мороз // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 6. – С. 55–56.

¹⁹ Мороз В. Українська Народна Самооборона... – С. 92.

²⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 88. – Арк. 36–37.

²¹ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини... – С. 90, 88.

²² Мороз В. Українська Народна Самооборона... – С. 55.

²³ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини... – С. 89.

²⁴ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини... – С. 88–89.

²⁵ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини... – С. 91.

²⁶ Постанови ІІІ Надзвичайного великого збору ОУН (б) // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали... В 2 т. – Т. 2. – Кн. 1. – С. 273–274.

²⁷ ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 88. – Арк. 37.

²⁸ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини... – С. 92.

²⁹ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини... – С. 91.

³⁰ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини... – С. 91.

³¹ Содоль П. Карпатська група УПА “Говерля” / П. Содоль // Літопис Української Повстанської Армії. В 24 тт. – Торонто: Видавництво Літопис УПА, 1990. – Т. 18 : Група УПА “Говерля”. В 2 кн. – Кн. І: Звіти та офіційні публікації. – С. 8.

Ігор Дрогобицький.

Формування Української народної самооборони: фактори окупаційної діяльності.

Матеріал присвячено проблемі постановня Української народної самооборони улітку 1943 р. Окреслено особливості впливу на утворення збройних загонів під егідою ОУН (б) сукупності окупаційних (німецького, угорського) та іноземних (польського) чинників, а також представницьких сил української спільноти в Галичині.

Igor Drogobutsky.

Formation of Ukrainian narodna (peoples) samooborona (self-defense): factors occupation validity.

The material deals with the problem of Ukrainian Narodna Samooborona during the summer of 1943. Outlined features influence on this proce the ocupation (German etc.) and the foreign (Polish etc.) factors and the role in it of the representative force Ukrainian community in Galicia.